

Ian Morris

K ČEMU JE DOBŘÁ VÁLKA?

Konflikty a pokrok civilizace

argo / dokořán

Ian Morris

K čemu je dobrá válka?

Konflikty a pokrok civilizace

Copyright © 2014 by Ian Morris

First published by Farrar, Straus and Giroux

Translation rights arranged by Sandra Dijkstra Literary Agency

All Rights Reserved

Translation © Stanislav Pavlíček, 2017

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické) v českém jazyce.

Odpovědná redaktorka Klára Soukupová.

Z anglického originálu *War! What Is It Good For? Conflict and the Progress of Civilization from Primates to Robots*, vydaného nakladatelstvím

Farrar, Straus and Giroux, New York v roce 2014,

přeložil Stanislav Pavlíček.

Obálka a sazba Michal Puhač podle návrhu Pavla Růta.

Konverze do elektronické verze Michal Puhač.

Vydalo v roce 2018 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,

Holečkova 9, Praha 5,

dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,

jako svou 939. publikaci (279. elektronická).

ISBN 978-80-7363-877-1

Ian Morris

**K ČEMU
JE DOBRÁ
VÁLKA?**

Konflikty a pokrok civilizace

ARGO / DOKOŘÁN

OBSAH

Úvod	Přítel dobrý jen pro hrobníka	7
Kapitola 1.	Pustina? Válka a mír ve starověkém Římě	29
Kapitola 2.	Jak uvěznit obludu: produktivní způsob války	60
Kapitola 3.	Barbaři vrací úder: kontraproduktivní způsob války, 1-1415 n. l.	102
Kapitola 4.	Pětisetletá válka: Evropa (téměř) dobývá svět, 1415-1914	149
Kapitola 5.	Ocelová bouře: válka o Evropu, 1914-1989	211
Kapitola 6.	S krví na zubech i pařátech: proč táhli šimpanzi z Gombe do války	257
Kapitola 7.	Poslední naděje pro Zemi: americké impérium, 1989-?	295
	Poděkování	351
	Poznámky	353
	Seznam tabulek, map a grafů	367
	Doporučená četba	369
	Použitá literatura	390
	Rejstřík	428

PŘÍTEL DOBRÝ JEN PRO HROBNÍKA

Bylo mi dvacet tři, když jsem skoro zemřel v boji.

Bylo 26. září 1983, asi 21.30, já se hrbil nad mechanickým psacím strojem v pronajaté místnosti v anglické Cambridgi a tupal první kapitolu své disertace z archeologie. Právě jsem se vrátil ze čtyřměsíčního terénního výzkumu na řeckých ostrovech. Práce mi šla dobře od ruky. Byl jsem zamilovaný. Život byl krásný.

Neměl jsem tušení, že o více než tři tisíce kilometrů dál se Stanislav Petrov rozhoduje, jestli mne zabije.

Petrov byl zástupcem náčelníka pro bojové algoritmy na velitelském stanovišti Serpuchov-15, v nervovém centru sovětského systému včasného varování. Byl to pečlivý člověk, inženýr, autor počítačového kódu - a naštěstí pro mne žádný panikář. Když se krátce po půlnoci (moskevského času) spustila siréna, vyskočil dokonce i Petrov ze židle. Na obří mapě severní polokoule, která vyplňovala celou jednu stěnu řídicí místnosti, se rozblíkala červená žárovka. Signalizovala, že z Montany byla vypuštěna raketa.

Nad mapou se rozsvítila červená písmena, která dávala dohromady nejhorší slovo, jaké Petrov znal: „START.“

Počítače znovu a znovu prověřovaly data. Opět se rozsvítila červená světla, tentokrát s větší jistotou: „START - VYSOKÁ SPOLEHLIVOST.“

Petrov to svým způsobem čekal. Před šesti měsíci Ronald Reagan veřejně odsoudil matičku Rus a označil ji za říši zla. Hrozil, že Američané vybudují vesmírný protiraketový štít, a ukončí tak vzájemnou rovnováhu strachu, která skoro čtyřicet let udržovala mír. A pak oznámil, že urychlí rozmístění nových raket, schopných po pouhém pětiminutovém letu zasáhnout Moskvu. A potom, jako kdyby se někdo chtěl vysmát zranitelnosti Sovětského svazu, se nad Sibiř zatoulal jihokorejský dopravní letoun, který zřejmě ztratil cestu. Sovětskému letectvu trvalo několik hodin, než ho našlo. Poté letoun, který se nakonec vydal zpátky do neutrálního vzdušného prostoru, sestřelila stíhačka. Všichni na palubě zemřeli, včetně jednoho amerického kongresmana. Nyní obrazovka říkala, že imperialisté udělali poslední krok.

Ale stejně... Petrov věděl, že takhle by třetí světová válka vypadat neměla. Americký první úder měl zahrnovat tisíc raket typu Minuteman, burácejících nad severním pólem. Měl znamenat přibližující se ohňové a radiační inferno, horečnatý pokus zničit s nasazením všech sil sovětské rakety, které dosud nečinně odpočívaly ve svých jaderných silech, a připravit tak Moskvu o veškeré možnosti reakce. Vypuštění jediné rakety bylo bláznovstvím.

Petrov měl za úkol řídit se pravidly a provést veškeré požadované testy, které by vyloučily závadu systému. Ale na to nyní nebyl čas. „Hlásím, že jde o falešný poplach,“¹ oznámil důstojníkovi ve službě na druhém konci telefonní linky. Snažil se, aby to znělo věcně.

Důstojník se na nic neptal a nedal na sobě znát žádnou úzkost. „Rozumím.“

Sířena byla za chvíli vypnuta a Petrovovým podřízeným se začalo ulevovat. Technici začali provádět předepsané kroky a systematicky hledali v obvodech chybu. Ale pak...

„START.“

Znovu to červené slovo. Na mapě se objevilo druhé světlo; další raketa byla na cestě.

A pak se rozsvítila další žárovka. A další a další, až nakonec celá mapa planula červenou barvou. Algoritmy, které Petrov pomáhal vypracovat, začaly pracovat. Panel nad mapou na chvíli potemněl. Potom se znovu rozzářil s novým varováním. Oznamoval apokalypsu.

„RAKETOVÝ ÚTOK.“

Největší superpočítač Sovětského svazu automaticky rozesílal toto sdělení po velitelské hierarchii. Nyní záleželo na každé vteřině. Stárnoucí Jurij Andropov, generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu, měl být požádán, aby učinil nejdůležitější rozhodnutí všech dob.

Možná se o válku nezajímáte, řekl údajně Trockij, ale válka se hodně zajímá o vás.² Cambridge byla – a stále je – ospalým univerzitním městečkem, daleko od mocenských center. V roce 1983 však byla obklopena základnami letectva, a byla tudíž vysoko na seznamu cílů Moskvy. Kdyby sovětský generální štáb uvěřil Petrovovým algoritmům, byl bych mrtvý během patnácti minut. Vypařil bych se uvnitř ohnivě koule žhavější než povrch slunce. King's College a její pěvecký sbor, pasoucí se krávy, kolem nichž proplouvají pramice, učenci v talárech podávající si portské u svého stolu ve vyvýšené části jídelny – to všechno by se explozí proměnilo v radioaktivní prach.

Pokud by Sověti vypálili jen rakety, které míří na vojenské cíle (stratégové to nazývají „counterforce attack“ – „útok na vojenské síly nepřítele“), a kdyby Spojené státy odpověděly stejným způsobem, byl bych jedním ze zhruba sta milionů lidí, kteří by byli roztrháni výbuchem, spálení či otráveni v první den války. Ale to by se pravděpodobně nestalo. Jen tři měsíce před Petrovovým

okamžikem pravdy americké Centrum pro vývoj strategických koncepcí zorganizovalo válečnou simulační hru, aby zjistilo, jak by se asi vyvíjely úvodní fáze nukleárního střetu. Zjistili, že žádný hráč se při útoku nedokázal ovládnout a omezovat se jen na vojenské a strategické cíle. Všichni útoky tohoto typu vystupňovali do podoby „útoků na hodnoty nepřítele“ a stříleli jak na města, tak na raketové základny. A jakmile by k tomu došlo, stoupla by úmrtnost v prvních několika dnech války na zhruba půl miliardy lidí. Další půl miliardy životů by si v následujících týdnech a měsících vyžádaly radioaktivní spad, hlad a další boje.

V reálném světě se však Petrov ovládnout dokázal. Později přiznal, že byl vyděšený tak, až se mu podlomila kolena. Pořád ale věřil svým instinktům ohledně algoritmů. Sebral odvalu a sdělil důstojníkovi ve službě, že i toto je falešný poplach. Zpráva o raketovém útoku tak byla zadržena ještě dřív, než začala stoupat vzhůru po velitelské hierarchii. Dvanáct tisíc sovětských válečných hlavic zůstalo na svých základnách a miliarda z nás zůstala na živu, aby mohla bojovat až někdy jindy.

Za záchranu světa se však Petrovovi nedostalo odměny v podobě medailí, které by pokryly celou jeho hrud'. Místo toho byl oficiálně pokárán, že předkládá zmatečné písemnosti a nedodrжуje protokol (rozhodnutí, zda zničit planetu, bylo úkolem generálního tajemníka, ne jeho úkolem). Byl tedy „uklizen“ na méně citlivou pozici. Následně odešel do předčasného důchodu, nervově se zhroutil a poté upadl do neradostné chudoby, když Sovětský svaz zanikl a přestal vyplácet důchody svým penzistům.*

Takovýto svět - kde Armageddon závisí na fušerské technice a unáhleném rozhodnutí počítačových programátorů - byl světem, který se dočista zbláznil. Hodně lidí si to v té době myslelo. V americkém bloku demonstrovaly miliony lidí a volaly po zákazu atomových bomb. Lidé protestovali proti agresí svých vlád anebo volili politiky, kteří slibovali jednostranné odzbrojení. Měli totiž svobodu, a tak mohli takovéto věci dělat. Na sovětské straně, kde lidé takovéto věci dělat nesměli, zaujalo tento postoj o trochu víc disidentů než obvykle, načež byli udáni tajné policii.

Ale na ničem z toho moc nezáleželo. Západní vůdci byli opakovaně voleni do svých úřadů prostřednictvím ještě silnější většiny a nakoupili ještě více moderních zbraní. Sovětští vůdci zase nechali vyrobit ještě více raket. V roce 1986 dosáhla světová zásoba jaderných hlavic svého historického maxima. Bylo jich více než

* V roce 2004 Sdružení světových občanů udělilo Petrovovi sekvojovou plaketu, kterou mu poděkovalo za záchranu světa, a přidalo šek na tisíc dolarů. V roce 2013 Petrov rovněž získal v Německu Dřážďanskou cenu, jež je spojena s částkou 25 000 eur. Další finanční příspěvek je mu možné poskytnout prostřednictvím webových stránek www.brightstarsound.com.

PŘÍTEL DOBRÝ JEN PRO HROBNÍKA

sedmdesát tisíc a havárie sovětského jaderného reaktoru v Černobyli poskytla jen malou ochutnávku toho, k čemu se možná schyluje.

Lidé se hlasitě dožadovali odpovědi a na obou stranách železné opony se mladí ještě hlasitěji odvraceli od stárnoucích, zkompromitovaných politiků. Za tuto novou generaci doby po baby boomu mluvil Bruce Springsteen. Ten použil nejslavnější z protestsongů vietnamské války – klasickou píseň „War“ (Válka) Edwina Starra, vydanou nahrávací společností Motown – a vyslal její turbo cover verzi zpátky do žebříčku deseti nejoblíbenějších hitů:

*War!
Huh, good God.
What is it good for?
Absolutely nothing.
Say it, say it, say it...*

*Oooh, war! I despise
Because it means destruction
Of innocent lives
War means tears
To thousands of mothers' eyes
When their sons go to fight
And lose their lives...*

*War!
It ain't nothing but a heartbreaker.
War!
Friend only to the undertaker...*

*Válka!
Cože? Ach, dobrý bože!
Ta je dobrá k čemu?
Naprosto k ničemu.
Řekni to, řekni, řekni...*

*Pche, válka! Jak já jí pohrdám!
Vždyť životy nevinných
tak nezvratně hatí.
Válka jen slzy znamená,
jimiž tisíce matek platí,
když jejich synové do boje jdou
a životy své tam vmžiku ztratí...*

*Válka!
Jen rychle srdce zlomí, že člověk ani nezavzlyká.
Válka!
Přítel dobrý snad jen pro hrobníka...³*

MÍR PRO NAŠI DOBU*

V této knize chci nesouhlasit. Tedy alespoň do určité míry.

Válka, jak budu tvrdit, nebyla a není přítelem dobrým jen pro hrobníka. Válka je sice masovým vrahem, a přesto – což je možná největší paradox v dějinách lidstva – zároveň byla a je největším nepřítelem hrobníka. A navzdory tomu, co říká ona píseň, *byla a je k něčemu dobrá*: v dlouhodobém horizontu

* Neville Chamberlain, projev Downing Street 10, 30. září 1938, referováno v listu *Times*, 1. října 1938, www.thetimes.co.uk/tto/archive/.

přinášela a přináší lidstvu bezpečí a bohatství. Válka je sice peklo, ale - opět z dlouhodobé perspektivy - její alternativy by byly ještě horší.

Půjde o kontroverzní tvrzení, takže mi dovoluďte vysvětlit, jak to myslím.

Argumentace, kterou budu předkládat, má čtyři části. První část zní, že vedením válek lidé vytvářejí větší a organizovanější společnosti, které snižují riziko, že jejich příslušníci zemřou násilnou smrtí.

Tento postřeh je založen na jednom z hlavních zjištění archeologů a antropologů minulého století, a sice že společnosti doby kamenné byly obvykle velmi malé. Hlavně v důsledku obtíží se získáváním potravy lidé žili v tlupách, které čítaly několik desítek členů, ve vesnicích o několika stovkách obyvatel a (velmi zřídka) ve městech o několika tisících obyvatel. Tyto komunity neměly nijak velké potřeby v oblasti vnitřní organizace a obvykle se vyznačovaly podezřívavostí, nebo dokonce nepřátelstvím vůči lidem z vnějšku.

Lidé většinou řešili své rozdíly nenásilným způsobem. Pokud se ale někdo rozhodl použít sílu, bránilo mu v tom mnohem méně věcí, než na jaké jsou zvyklí obyvatelé moderních států. Většina zabíjení byla zabíjením v malém měřítku. Šlo o krevní mstu či ustavičné nečekané útoky. Čas od času však mohlo násilí narušit tlupu či vesnici do té míry, že nemoci a hladomor následně úplně vyhladily veškeré její příslušníky. Ale protože populace byly zároveň malé, toto stále násilí malých rozměrů si vybíralo děsivou daň. Podle většiny odhadů zemřelo 10-20 % ze všech lidí, kteří žili ve společnostech doby kamenné, rukou jiného člověka.

Dvacáté století představuje prudký kontrast. Zažilo dvě světové války, série genocid a četné hladomory vyvolané vládami. Při tom všem bylo celkem zabito ohromujících 100-200 milionů lidí. Atomové bomby svržené na Hirošimu a Nagasaki zabily více než 150 000 lidí - pravděpodobně více lidí, než kolik jich žilo na celém světě v roce 50 000 př. n. l. Ale v roce 1945 bylo na zemi 2,5 miliardy lidí a během celého 20. století žilo na zemi celkem 10 miliard lidí - to znamená, že oněch 100-200 milionů úmrtí 20. století spjatých s válkou odpovídá pouze 1-2 % obyvatelstva planety. Pokud jste měli to štěstí, že jste se narodili v industrializovaném 20. století, byla tu v průměru desetkrát menší pravděpodobnost, že zahynete násilnou smrtí (nebo v důsledku násilí), než kdybyste se narodili v době kamenné.

Jde možná o překvapivou statistiku, ale její vysvětlení je ještě překvapivější. To, co udělalo svět bezpečnějším, je samotná válka. Jak se pokusím ukázat v kapitolech 1-5, celé to probíhalo tak, že někdy před deseti tisíci lety začali vítězové válek začleňovat poražené do větších společností. (Zpočátku se to dělo jen v určitých geografických oblastech, ale posléze se to rozšířilo na celou planetu.) Jediný způsob, jak zařídit, aby tyto větší společnosti fungovaly, bylo vytvořit

silnější vládu. A jednou z prvních věcí, které taková vláda musela udělat, pokud chtěla zůstat u moci, bylo potlačit násilí ve společnosti.

Lidé, kteří tyto vlády vedli, zřídka kdy razili mírovou politiku čistě jen z dobroty svého srdce. Zabíjení potírali proto, že slušně vychovaným poddaným se vládlo snáz (a snáze se také zdaňovali) než obyvatelstvu zlostmému a vražednému. Nezamýšleným důsledkem však bylo, že podíl násilných úmrtí poklesl mezi dobou kamennou a 20. století o 90 %.

Nešlo však o příjemný proces. Ať už se jednalo o Římany v Británii, nebo o Brity v Indii, vždycky platilo, že ti, kteří se snažili obyvatelstvo zpacifikovat, bývali stejně brutální, jako bylo divoštví, jež se snažili vymýtit. Nešlo ani o hladký proces: v kratších údobích mohl na určitých místech podíl násilných úmrtí dokonce opětovně vyskočit na úroveň doby kamenné. Mezi lety 1914 a 1918 zemřel skoro každý šestý Srb následkem násilí, nemocí či hladu. A samozřejmě ne všechny vlády byly v zajišťování míru stejně dobré. Demokracie bývají chaotické, ale zřídka kdy požírají své děti; diktatury dokážou věci dobře zařídit, ale obvykle střílí, mučí hladem či zabíjejí plynem spoustu lidí. Avšak navzdory všem výhradám a výjimkám již více než deset tisíc let platí, že válka dělá vlády a vlády dělají mír.

Mým druhým tvrzením je, že válka je sice nejhorší představitelný způsob, jak vytvářet větší, mírumilovnější společnosti, ale na druhou stranu je to jediný způsob, jaký lidé objevili. „Bůh ví, že způsob lepší musí být,“⁴ zpíval Edwin Starr, ale zjevně není. Kdyby se římská říše dala vytvořit bez zabítí milionů Galů a Řeků, kdyby Spojené státy mohly být vybudovány bez zabítí milionů indiánů, tedy kdyby konflikty mohly být řešeny diskusí místo silou, lidstvo by určitě dosáhlo přínosů větších společností, aniž by zároveň muselo zaplatit tak vysokou cenu. Jenomže to se nestalo. Je to sice depresivní, ale důkazy se opět zdají být jasné. Lidé se sotvakdy vzdávají své svobody, včetně práva zabíjet či ožebračovat druhé, pokud k tomu nejsou donuceni. A prakticky jedinou silou, která je natolik velká, aby to dokázala, je porážka ve válce anebo obava, že takováto porážka hrozí.

Mám-li pravdu v tom, že vlády nám zajišťují větší bezpečí a že válka je do značné míry jedinou věcí, kterou jsme k vytváření vlád objevili, pak musíme dojít k závěru, že válka je k něčemu dobrá. Můj třetí závěr však jde ještě dál. Větší společnosti vytvořené válkou nejen přinášíjí lidem bezpečí, ale - jak tvrdím - nás opět v dlouhém časovém horizontu dělají také bohatšími. Mír vytvořil podmínky pro hospodářský růst a zvyšování životní úrovně. Tento proces byl chaotický a nerovnoměrný. Vítězové válek pravidelně plenili a znásilňovali, prodávali do otroctví tisíce z těch, kteří válku přežili, a kradli jejich půdu. Porážení mohli být ožebračeni na celé generace. A to je strašná a nepříjemná věc. A přesto, po uplynutí určitého času - možná desetiletí, možná století - vytvoření větší společnosti obvykle udělá *všechny* lidi, potomky vítězů i poražených,

bohatšími. Dlouhodobý vzorec je zde opět zřejmý. Vytváření větších společností, silnějších vlád a větší bezpečnosti obohacuje svět.

Když dáme tato tvrzení dohromady, je možný jen jeden závěr. Válka vytvořila větší společnosti, jimž vládly silnější vlády. Ty obyvatelstvu vnutily mír a vytvořily předpoklady prosperity. Před deseti tisíci lety bylo na Zemi jen asi šest milionů lidí. Žili v průměru asi třicet let a byli živi z toho, co odpovídalo necelým dvěma moderním americkým dolarům denně. Nyní je nás více než tisíckrát víc (konkrétně sedm miliard), žijeme dvakrát déle (celosvětový průměr je šedesát sedm let) a vyděláváme více než dvanáctkrát víc (celosvětový průměr je dnes 25 dolarů na den).

Válka tedy byla k něčemu dobrá, vlastně tak dobrá – a to je můj čtvrtý argument – že nyní přivádí sama sebe ke krachu. Po tisíciletí válka (dlouhodobě) vytvářela mír a ničení zase vytvářelo bohatství. V naší době se však lidstvo stalo tak dobrým ve válčení – naše zbraně jsou tak ničivé a naše organizace tak efektivní – že válka začíná dělat další válku tohoto druhu nemožnou. Kdyby se události oné noci v roce 1983 odehrály jinak – kdyby Petrov zpanikařil, kdyby generální tajemník stiskl tlačítko, a nechal nás tak během následujících několika týdnů miliardu zabít – míra násilných úmrtí by ve 20. století vylétla zpátky na úroveň doby kamenné. A kdyby toxické dědictví jaderných hlavic bylo skutečně tak strašné, jak se někteří vědci obávají, nežili by dnes možná vůbec žádní lidé.

Dobrou zprávou není jen to, že se to nestalo, ale také fakt, že upřímně řečeno nebylo nikdy moc pravděpodobné, že se to stane. K důvodům se vrátím v kapitole 5, ale základní argument zní, že my lidé jsme projeвили nesmírně dobrou schopnost přizpůsobit se našemu měnícímu se životnímu prostředí. Bojovali jsme v nesčetných válkách minulosti, protože se vyplácely. Ale ve 20. století, kdy výnosy násilí poklesly, jsme se naučili řešit naše problémy, aniž bychom přivodili Armageddon. Nelze to samozřejmě zaručit. V poslední kapitole knihy ale prohlásím, že existují důvody, proč věřit, že se tomuto výsledku budeme i nadále vyhýbat. V 21. století dojde k pozoruhodným změnám ve všem, včetně úlohy násilí. Prastarý sen o světě bez válek se možná naplní. I když jak bude svět vypadat, to je úplně jiná otázka.

To, že jsem tak odvážně uvedl své argumenty, jistě způsobilo, že se vám v hlavě rozblíkal různé varovné majáčky. Můžete se ptát, co myslím „válkami“ a jak můžu vědět, kolik lidí při nich zemřelo? Co považuji za „společnost“ a jak dokážu poznat, kdy se některá z nich zvětšuje? A co vlastně dělá „vládu“ vládou a jak měříme její sílu? To všechno jsou dobré otázky, a jak se bude můj příběh rozvíjet, budu se na ně snažit odpovědět.

Většina obočí se pravděpodobně pozdvihne nad mým ústředním tvrzením, že válka udělala svět bezpečnějším. Tato kniha vyšla v roce 2014, přesně sto let od vypuknutí první světové války v roce 1914 a sedmdesát pět let od vypuknutí

druhé světové války v roce 1939. Po těchto dvou konfliktech zůstalo 100 milionů mrtvých – dost na to, abyste mé tvrzení, že válka nám přinesla bezpečí, mohli považovat za nechutný vtip. Rok 2014 je však také pětadvacátým výročím konce studené války v roce 1989, která osvobodila svět od možného opakování Petrovova zlého snu. V této knize budu tvrdit, že celých deset tisíc let dlouhý příběh o válce od konce doby ledové je ve skutečnosti jedním jediným vyprávěním, které vede až k tomuto bodu. Válka je v něm hlavní postavou vývoje, jenž učinil dnešní svět bezpečnějším a bohatším než kdykoli předtím.

Pokud vám to zní jako paradox, je to tím, že *všchno*, co se týká války, je paradoxní. Hezky tuto záležitost shrnuje stratég Edward Luttwak. V každodenním životě, poznamenává, „vládne jednoznačná lineární logika, jejíž podstatou je pouhý zdravý rozum. V oblasti strategie však [...] funguje jiná a zcela odlišná logika, která běžně narušuje obyčejnou logiku lineární.“ Válka „obvykle odměňuje paradoxní chování, přičemž zřetelně poráží logické počínání a vede k výsledkům, které jsou ironické“. ⁵

Paradoxnost ve válce prostupuje vším. Podle Basila Liddella Harta, jednoho ze zakladatelů tankové taktiky 20. století, základní teze zní: „Válka je vždycky záležitostí konání zla v naději, že z toho může vzejít dobro.“ ⁶ Z války vzniká mír; ze ztráty zisk. Válka nás přes zrcadlo odvádí do převráceného světa, kde nic není tím, čím se to zdá být. Argumentem naší knihy je myšlenka menšího zla, což je jedna z klasických forem paradoxu. Je snadné vyjmenovat všechny věci, kvůli nimž je válka špatná. Na začátku tohoto výčtu bude figurovat zabijení. A přesto válka zůstává menším zlem, protože historie ukazuje, že nebyla a není tak špatná jako její alternativa – stále násilí doby kamenné, které ustavičně připravuje lidi o život a zanechává je v chudobě.

Samozřejmou námitkou vůči argumentům o menším zlu je, že jejich hodnocení rozhodně není jednoznačné. Ideologové tyto argumenty milují: jeden extrémista za druhým ujišťoval a ujišťuje své stoupence, že když upálí tyhle čarodějnice, zplynou tyhle Židy či na kusy rozsekají tyhle Tutsie, udělají svět čistým a dokonalým. A přesto se lze na tato krutá tvrzení podívat z druhé strany. Kdybyste se mohli vrátit v čase a uškrtnit Adolfa Hitlera v jeho kolébce, udělali byste to? Pokud se budete držet teze o menším zlu, pak malé zabijení nyní by mohlo zabránit velkému zabijení později. Menší zlo nás nutí dělat nepřijemná rozhodnutí.

O složitost argumentů typu menší zlo se zajímají zejména morální filozofové. Představte si, že jste zajali teroristu – slyšel jsem, jak se můj kolega z katedry filozofie ⁷ ptá zaplněné přednáškové síně. Někam umístil bombu, ale nechce říct kam. Když ho budete mučit, možná vám to řekne, a vy zachráníte desítky životů. Strháte mu nehty? Když studenti váhají, filozof zvýší to, co je v sázce. Mezi mrtvými, říká, bude vaše rodina. Sáhnete nyní po kleštích? A když bude stále odmítat mluvit, budete mučit i *jeho* rodinu?

Tyto nepříjemné otázky vedou k velmi vážným úvahám. V reálném světě děláme rozhodnutí ohledně menšího zla ustavičně. Mohou být bolestná a v posledních několika letech začali psychologové chápat, co s námi tato dilemata dělají. Kdyby vás experimentátor připoutal na lehátko, vsunul vás do přístroje na bázi magnetické rezonance a pak vám kladl morálně obtížné otázky, váš mozek by se choval překvapivým způsobem. Kdybyste si představovali, jak mučíte teroristu, rozsvítila by se na obrazovce přístroje orbitální mozková kůra. Krev by totiž proudila do těch obvodů vašeho mozku, které zvládají nepříjemné myšlenky. Ale ve chvílích, kdy byste počítali, kolik životů zachráníte, následovalo by též rozsvícení vaší dorzolaterální kůry, neboť by byla aktivována nová soustava obvodů. Tato protichůdná emocionální a intelektuální nutkání byste vnímali jako intenzivní vnitřní boj, který by rozsvítil také oblast přední cingulární kůry.

Protože jsou argumenty na bázi teorie menšího zla tak nepříjemné, může být naše kniha znepokojivým čtením. Válka je koneckonců masová vražda. Jaký člověk dokáže tvrdit, že z ní může vzejít něco dobrého? Takový člověk, odpovídám nyní, který byl udiven výsledky svého vlastního výzkumu. Kdyby mi ještě před deseti lety někdo řekl, že budu jednou psát tuhle knihu, asi bych mu nevěřil. Ale zjistil jsem, že historické (i archeologické a antropologické důkazy) mluví jednoznačně. Ať už je tento fakt jakkoli nepříjemný, válka zkrátka v dlouhodobém měřítku udělala svět bezpečnějším a bohatším.

Jsem asi sotva prvním člověkem, který si to uvědomil. Před sedmdesáti pěti lety napsal německý sociolog Norbert Elias hutné dvousvazkové teoretické pojednání nazvané *O procesu civilizace*. Tvrdil v něm, že během posledních pěti století se Evropa stala mnohem mírumilovnějším místem. Od středověku se podle něj Evropané z vyšších vrstev (kteří měli v minulosti lví podíl na brutalitě) postupně zříkali užívání síly a celková míra násilí klesala.

Důkazy, na něž Elias upozorňoval, byly už dlouho vidět pouhým okem. Podobně jako řada jiných lidí i já sám jsem na některé z nich narazil, když mi bylo poprvé uloženo (při hodině angličtiny na střední škole v roce 1974), abych se podíval na zoubek některé ze Shakespeareových her. Mou pozornost neupoutala krása básnickova jazyka, ale to, jak nedůtklivé všechny Shakespeareovy postavy jsou. Při sebemenší provokaci se rozzuří a začnou do sebe navzájem bodat. I v Británii v 70. letech takoví lidé určitě žili, ale obvykle končili ve vězení nebo na léčení – na rozdíl od Shakespeareových násilníků. Ti byli naopak častěji vychvalováni než kritizováni za to, že nejdřív bodali či řezali a pak teprve kladli otázky.

Ale měl Elias skutečně pravdu v tom, že náš vlastní svět je mírumilovnější než svět předešlých staletí? Jak říká Shakespeare, to je to, oč tu běží. Eliasova odpověď zněla, že již v 90. letech 16. století, kdy psal Shakespeare *Romea a Julii*, byli jeho vraždíci Montekové a Kapuleti anachronismem. Sebeovládání nahrazovalo hněv v úloze emoce, která definovala ctihodného muže.

Šlo o teorii, která se měla dostat do novinových titulků, ale jak vydavatelé vždy říkají autorům: rozhodující je správné načasování. A Eliasovo načasování bylo prostě tragické. Publikace *O procesu civilizace* vyšla v roce 1939, tedy ve chvíli, kdy Evropané zahajovali šestileté orgie násilí, po nichž zůstalo padesát milionů mrtvých (mezi nimi i Eliasova matka, která zahynula v Osvětimi). V roce 1945 neměl nikdo náladu vyprávět, že Evropané se postupně stávají civilizovanějšími a mírumilovnějšími.

Eliasovi bylo dáno za pravdu až v 80. letech, když už byl dlouho v penzi. Tou dobou již začala desetiletí pečlivé práce sociálních historiků, kteří v archívech studovali polorozpadlé dvorské záznamy, vynášet statistické údaje. Z nich plynulo, že Elias měl celou dobu pravdu. Jak sociální historikové zjistili, dalo se kolem roku 1250 předpokládat, že se zhruba každý stý Západoevropan stane obětí vraždy. V době Shakespearově toto číslo pokleslo do té míry, že se jednalo jen o každého třístého. A v roce 1950 šlo už jen o každého třítisícího. A jak tvrdil Elias, v čele tohoto trendu kráčely vyšší vrstvy.*

V 90. letech 20. století se této teorii dostalo další podpory. Ve své knize *War Before Civilization* (Válka před civilizací), která je svým způsobem stejně pozoruhodná jako Eliasova práce *O procesu civilizace*, antropolog Lawrence Keeley shromáždil spoustu statistických údajů. Plynulo z nich, že společnosti na úrovni doby kamenné, jež ve 20. století stále existovaly, jsou šokujícím způsobem násilnické. Sváry a nečekané útoky připravovaly obvykle o život jednu osobu z deseti a někdy i jednu z pěti. Pokud měl Keeley pravdu, znamenalo by to, že společnosti na úrovni doby kamenné byly desetkrát až dvacetkrát násilnější než bouřlivý svět středověké Evropy a třístokrát až šestsetkrát horší než Evropa poloviny 20. století.

Míra násilných úmrtí ve skutečných společnostech doby kamenné se samozřejmě počítá hůře. Když ale Keeley hledal důkazy vraždění, masakrů a všeobecného chaosu ve vzdálené minulosti, zdáli se být naši nejstarší předkové obdobně vražední jako současné skupiny zkoumané antropology. Němé svědectví kamenných hrotů šípů vražených mezi žebra, lebek rozdrčených tupými nástroji a zbraní nahromaděných v hrobech dokazuje, že civilizační proces byl ještě delší, pomalejší a nerovnoměrnější záležitostí, než si Elias uvědomoval.

Ani světové války, jak Keeley zjistil, neudělaly moderní dobu stejně nebezpečnou, jako byla doba kamenná. Tento argument potvrzuje i třetí oblast bádání, která se začala formovat v roce 1960, kdy vyšla další pozoruhodná kniha (jež se

* Kriminologové obvykle vyjadřují míru násilných úmrtí jako počet takovýchto úmrtí na sto tisíc lidí za rok. Já osobně mám trochu problém si představit, co to znamená v reálném životě. Obvykle proto převádím tato čísla na procento obyvatelstva umírající násilnou smrtí (počítáno tak, že se onen podíl násilných úmrtí násobí třiceti [počet let v generaci] a dělí tisíci, aby se dostalo procentuální hodnota) anebo na pravděpodobnost, že nějaký jedinec zemře násilnou smrtí.

bohužel téměř nedá číst). Šlo o publikaci *Statistics of Deadly Quarrels* (Statistika smrtelných hádek) od výstředního matematika, pacifisty a meteorologa Lewise Frye Richardsona. (Třetí profese Richardson zanechal, když zjistil, do jaké míry pomáhá vojenskému letectvu.)

Richardson strávil posledních zhruba dvacet let svého života hledáním statistických vzorců v pozadí zjevně chaotického zabíjení. Vzal si vzorek tří set válek, včetně tak krvavých lázní, jakými byly americká občanská válka a první a druhá světová válka, a ke svému překvapení zjistil, že „ztráty na životech z osudových hádek, sahajících co do velikosti od vražd až po světové války, představovaly jen asi 1,6 % všech úmrtí tohoto období“. Když přidáme k jeho zabíjení i války moderního světa, vyjde nám, že mezi lety 1820–1949 zemřela násilnou smrtí jedna osoba z 62,5. To je asi jedna desetina míry násilných úmrtí mezi lovci a sběrači doby kamenné.

A to není všechno. „Nárůst světové populace mezi lety 1820 a 1949,“ zjistil Richardson, „nebyl zjevně doprovázen odpovídajícím nárůstem frekvence válek nebo ztrát na životech ve válkách, jak by se dalo očekávat, kdyby bojechtivost byla neměnná.“ Z toho plyne: „Od roku 1820 se lidstvo stává méně bojovným.“⁴⁸

Více než padesát let po vydání Richardsonovy knihy se vytváření databází úmrtí proměnilo v menší vědní obor. Nové databáze jsou propracovanější než Richardsonovy a také ambicióznější – sahají až do roku 1500 a za rok 2000. Podobně jako všechna akademická odvětví je i tento obor plný sporů. Dokonce i u nejlépe zdokumentované války v historii, u okupace Afghánistánu, vedené Američany a probíhající od roku 2001, existuje řada metod, jak spočítat, kolik lidí zemřelo. I přesto však zůstávají Richardsonova základní zjištění neotřesena. Počet zabíjených lidí nestačí držet krok s růstem populace. A důsledek: pravděpodobnost, že někdo z nás zemře násilnou smrtí, klesla o řád.

Tato nová intelektuální konstrukce byla korunována publikováním monumentálního díla Azara Gata *War in Human Civilization* (Válka v lidské civilizaci). Gat, který čerpá z pozoruhodného spektra vědních oborů (a pravděpodobně též ze svých vlastních zkušeností majora izraelských obranných sil), dal tyto nové argumenty dohromady v jednoduše působivý příběh o tom, jak lidstvo již tisíce let krotí svou násilnou povahu. Nikdo dnes nemůže vážně přemýšlet o válce, aniž by využil Gatovy myšlenky. A každý, kdo četl jeho knihu, bude na každé mé stránce vidět její vliv.

Úvahy o válce prošly spoustou intelektuálních změn. Ještě o generaci dříve byla hypotéza o úbytku násilí stále jen divokou spekulací stárnoucího sociologa, která nestála za zmínku ani ve školách, když byli žáci konsternováni Shakespearem. A stále má své odpůrce: Například v roce 2010 se stala bestsellerem kniha Christophera Ryana a Cacildy Jethá *Na počátku byl sex*, která ze všech sil popírá tvrzení, že nejstarší lidské společnosti byly násilnické. V roce 2012,

po několika letech prezentace podobných argumentů na stránkách časopisu *Scientific American*, dal John Horgan své názory dohromady a publikoval knihu *The End of War* (Konec války). A v roce 2013 shromáždil Douglas Fry ve svém sborníku *War, Peace and Human Nature* (Válka, mír a lidská povaha) eseje jedenácti akademiků, jež zpochybňovaly, že míra násilných úmrtí skutečně v dlouhodobém měřítku klesá. Ale i když jsou všechny tyto knihy zajímavé, plné informací a stojí za přečtení, u všech mi přijde (jak bude zjevné z následujících kapitol), že autoři s důkazy pracují poněkud selektivně. Všechny je navíc převálcovala přílivová vlna širších studií, jež potvrzují klíčové postřehy Eliase, Keeleyho, Richardsona a Gata. Během psaní první verze této předmluvy se za jediný měsíc objevila ne jedna, ale hned dvě studie na téma poklesu násilí: práce politologa Joshuy Goldsteina *Winning the War on War* (Vyhrát válku s válkou) a psychologa Stevena Pinkera *Better Angels of Our Nature* (Lepší andělé naší povahy). O rok později držitel Pulitzerovy ceny, geograf Jared Diamond věnoval nejdelší oddíl své knihy *Svět, který skončil včera* témuž tvrzení. Boj argumentů sice nadále pokračuje, narůstá ale shoda v základní otázce, a sice že míra násilných úmrtí skutečně poklesla.

Ovšem jen do té doby, než se zeptáme, proč se tak stalo.

VÁLKA VYTVÁŘÍ STÁT, STÁT VYTVÁŘÍ MÍR

V této otázce jsou rozpory hluboké, vyhrocené a velmi, velmi staré. Sahají vlastně až do 40. let 17. století, kdy málokoho napadlo, že zde vůbec existuje nějaký úbytek násilí, který by se měl vysvětlovat. Samotná krvavost tohoto desetiletí přiměla filozofa Thomase Hobbesa, aby si tuto klíčovou otázku položil. Když začalo být zřejmé, že jeho vlast zachvacuje občanská válka, uprchl Hobbes z Anglie do Paříže. Následné zabití sta tisíc jeho krajanů ho přesvědčilo o jedné velké věci: že když lidi necháme, aby si poradili, jak umí, nezastaví se před ničím – včetně násilí – jen aby dosáhli toho, co chtějí.

Pokud v Anglii, kde se zhroutil centrální vláda, zemřelo tolik lidí, o kolik horší, ptal se Hobbes sám sebe, musely věci být v pravěku, tedy předtím než lidé vynalezli vládu? Na tuto otázku odpověděl v *Leviathanu*, jednom z klasičtých děl politické filozofie.

Před vynálezem vlády, uvažoval Hobbes, musel být život válkou všech proti všem. „V takovémto stavu,“ zněly jeho slavné úvahy, „není místo pro píli; neboť její plody jsou nejisté; proto nejsou žádné obdělávání půdy, žádná lodní doprava, žádná spotřeba zboží, které může být dovezeno po moři, žádné prostorné budovy, žádné prostředky pro pohyb a přepravu věcí, které vyžadují velkou sílu, žádné poznatky o povrchu země, žádné počítání času, žádné umění, žádné písemnosti, žádná společnost a, což je ze všeho nejhorší, je tu neustálý

strach a nebezpečí násilné smrti. A život člověka je osamělý, ubohý, ošklivý, zvířecí a krátký.“⁹

Hobbes to viděl tak, že vraždy, chudoba a nevědomost budou vždycky určovat řád doby, pokud tu nebude existovat silná vláda – vláda tak ohromná jako leviatan, Godzilla podobná nestvůra, která tolik vylekala biblického Joba. („Na zemi se mu nic nevyrovná,“ říká Job. „Vidí každou vysokou věc; je králem všech dětí pýchy.“¹⁰) Takovouto vládou může být král, který vládne sám, anebo shromáždění lidí, kteří dělají rozhodnutí. V každém případě musí tento leviatan, zastrašit své poddané tak důkladně, aby se rozhodli podřídit jeho zákonům namísto vzájemného zabíjení a olupování.

Jak se ale nepoddajným lidem podařilo vytvořit leviatana a uniknout z divoké anarchie? Ve 40. letech 17. století existovalo jen velmi málo antropologických a archeologických poznatků na to, aby mohla vzniknout jakákoli diskuse. To však nezabránilo Hobbesovi, aby zastával své kategorické názory. Jeho tvrzení údajně dokládali „divoši na mnoha místech Ameriky“, ale Hobbese více zajímaly abstraktní spekulace než důkazy. „Této suverénní moci lze dosáhnout dvěma způsoby,“ argumentoval. „Za prvé přirozenou silou: jako když někdo přiměje svá dítka, aby se oni a jejich potomci pořídili jeho vládě, jelikož, odmítnou-li, může je zničit, nebo když někdo válkou podrobí nepřátele své vůli a za této podmínky jim daruje život. Za druhé, když se lidé navzájem dohodnou, že se dobrovolně podrobí nějakému člověku nebo shromáždění lidí.“¹¹ Násilnou cestu k leviatanovi Hobbes nazývá „státem vzniklým *nabytím*“; mírovou „stát vzniklým *ustavením*“. V obou případech, uzavírá Hobbes, je to vláda, co nám zajišťuje bezpečí a bohatství.

Bylo to, jako když píchnete do vosího hnízda. *Leviathan* začal být mezi Pařížany, kteří předtím poskytli Hobbesovi střechu nad hlavou, tak nepopulární, že jeho autor musel utéct zpátky do Anglie. I tam ho čekala prudká vlna kritiky. Nazvat v 60. letech 17. století nějakou myšlenku „hobbesovskou“ znamenalo, že by ji měl každý slušný člověk zavrhnout. V roce 1666 zachránil Hobbese před stíháním za kacířství až teprve zákrok samotného krále, jenž se nedávno vrátil na trůn.

Pařížští intelektuálové, kterým nestačilo, že se Hobbese zbavili, začali brzy vyvracet jeho depresivní názory. Od 90. let 17. století jeden francouzský myslitel za druhým oznamoval, že jmenovaný Angličan to měl v hlavě důkladně zpřeházené. Pětasedmdesát let poté, co Hobbes bezpečně spočinul v hrobě, dal švýcarský filozof Jean-Jacques Rousseu všechny vzniklé kritiky tohoto díla dohromady. Vláda nemůže být odpovědí, zněl jeho závěr, protože v přirozeném stavu člověku „bez vlády a beze svazků, který nepotřeboval své bližní, ani si nepřál jim škodit“, byla naprosto neznámá válka a všechny sociální vazby.¹² Leviatan tedy nijak nezkontroloval našeho válečnického ducha; spíše jen zkalil naši prostotu.

Rousseau si však svými názory získal ještě menší popularitu než Hobbes. Musel uprchnout z francouzské části Švýcarska do části německé. Jakmile se

tam ale dostal, začal mu dav házet na dům kamení. Pak utekl do Anglie, kde se mu nelíbilo, načež se potají vrátil do Francie, i když z ní byl předtím oficiálně vyhoštěn. Avšak navzdory tomuto bouřlivému přijetí se Rousseau stal Hobbesovou silnou konkurencí. V druhé polovině 18. století Rousseauův optimismus, pokud šlo o vrozenou dobrotu lidstva, způsobil, že mnoho čtenářů začalo Hobbesa považovat za reakčního. V druhé polovině 19. století se však Hobbes rychle vrátil. Darwinovy evoluční myšlenky totiž způsobil, že se Hobbesovo líčení toho, jak byl v přirozeném stavu „člověk člověku vlkem“, zdálo být ve větší shodě s přírodou. Ve 20. století však Hobbes znovu ztratil půdu pod nohama. Z důvodů, k nimž se vrátíme v kapitole 1, ovládl jeviště idealismus písně „War“ Edwina Starra. V 80. letech 20. století byla Hobbesova nekompromisní představa silné vlády jako síly nutné pro dobro lidstva jednoznačně na ústupu.

Hobbesovi kritici pokrývali celé ideové spektrum. „Vláda,“ ujišťoval Ronald Reagan Američany ve svém prvním inauguračním projevu, „není řešením našeho problému; vláda je onen problém.“¹³ Avšak Reaganova velká obava, že přebujelá vláda zadusí svobodu jednotlivce, zároveň ukazuje, jak daleko nás moderní diskuse o přínosech rozsáhlého či omezeného vládního aparátu zanesla od hrůz toho typu, jakých se obával Hobbes. Lidem v jakémkoli předcházejícím století by naše současné dohady nedávaly smysl; jediný spor, na němž v minulosti záleželo, se týkal otázky, zda mít velmi malou vládu, nebo vůbec žádnou. I velmi malá vláda znamenala, že bude existovat alespoň nějaký zákon a řád; žádná vláda naopak znamenala, že nic takového existovat nebude.

Reagan kdysi zavtipkoval, že „deset nejděsivějších slov v anglickém jazyce zní: ‚Zdravím, já jsem z vlády a přicházím, abych vám pomohl.‘“¹⁴ Ale ve skutečnosti deset nejděsivějších slov zní: „Vůbec žádná vláda neexistuje a já přicházím, abych vás zabil.“ A já mám tušení, že Reagan by možná souhlasil; při jiné příležitosti totiž řekl: „Jeden zákonodárce mne obvinil, že mám k zákonům a pořádku postoj jako člověk z 19. století. To je ale naprosto falešné obvinění... Můj postoj je postojem 18. století. Otcové zakladatelé jasně vyjádřili, že bezpečnost zákona dbalých občanů by měla být jednou z hlavních starostí vlády.“¹⁵

V roce 1975, jen několik let před Reaganovým prvním inauguračním projevem, dospěl sociolog Charles Tilly k závěru, že z veškeré chaotické změti dat a detailů, kterými jsou evropské dějiny zaneseny, můžeme vytvořit jeden velký příběh, a sice že „válka vytvořila stát a stát vytvořil válku“.¹⁶ Boj byl hnacím motorem vzniku silných vlád a vlády pak použily svou sílu k tomu, aby bojovaly ještě víc. Jsem velkým fanouškem Tillyho díla, ale tady myslím Tilly přehlédl skutečnou podstatu věci. Jak pochopil Hobbes, prostým faktem je, že během deseti tisíc uplynulých let vytvořila válka stát a stát zase vytvořil mír.